

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ TƏYİNİN İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Açar sözlər: *postpozitiv təyin, prepozitiv təyin, təyin edilən söz, əsl sifət, sifətin ekvivalentləri*

Key words: *post-positive attribute, pre-positive attribute, the word modified, real adjectives, equivalents of adjectives*

Ключевые слова: *постпозитивное определение, препозитивное определение, определяемое слово, настоящие прилагательные, эквиваленты прилагательных*

Bu məqalədə bizim əsas məqsədimiz müasir ingilis dilində təyinin ifadə vasitələrinin spesifik xüsusiyyətlərini tədqiq etməkdir.

Təyin subyektin əlamətini ifadə edən cümlənin ikinci dərəcəli üzvü olub, aşağıdakı sualları cavablandırır: what? (hansı), what kind of? (necə), whose? (kimin), which (hansı), how much?, how many? (necə, nə qədər). İngilis dilində təyin əlamətini bildirdiyi sözün qarşısında (prepozitiv təyin) və ondan sonra (postpozitiv təyin) işləyə bilər. Təyin edilən sözün qarşısında işləyən təyin prepozitiv, ondan sonra işləyən isə postpozitiv təyin adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir ingilis dili üçün xarakterik olan təyin prepozitiv təyin hesab edilir. Müasir ingilis dilində təyin sözünün qarşısında və ya ondan sonra işlənməsindən asılı olmayaraq təyin edilən sözdən asılıdır.

Müasir ingilis dilində təyinin ifadə vasitələrindən bəhs edərək A.S.Hornbi onları iki əsas qrupa ayırmışdır: əsl sifətlər və sifətin ekvivalentləri. Onun fikrincə, əsl sifət dedikdə həm atributiv, həm də predikativ funksiyada çıxış edə bilən, müqayisə və üstünlük dərəcəsində işləyən və təzvi-hərəkət, dərəcə bildirən zərflərlə təyin edilə bilən dil vahidləri nəzərdə tutulur. Lakin məlumdur ki, təyin funksiyasında yalnız əsl sifətlər deyil, digər əlamət və keyfiyyət bildirən sözlər (isimlər, əvəzliliklər, feilin şəxssiz formaları, say, ismi birləşmələr, təyin budaq cümlələri və s.) də çıxış edə bilər. A.S.Hornbi bu sözləri sifətin ekvivalentləri adlandırmışdır [3, s.12]. Beləliklə, təyinin ifadə vasitələrini şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İsimlər, məsələn: *a flower bed – çiçək yatağı*
2. Sifətlər, məsələn: *icy water – buzlu su*;
3. Feilin şəxssiz formaları, məsələn: a) məsdər *-He was the first to come to the finish.* – “O, fənişə çatan birinci adam idi”. B) cerund – *a dancing hall – “rəqs zalı”*; c) feili sifət *- the dancing girl – “rəqs edən qız”*; *the written letter – “yazılmış məktub”*;
4. Zərf, məsələn: *the above statement – “yuxarıda qeyd edilən bəyənət”*;
5. Yiyəlik halda olan isimlər, məsələn: *John’s hat – “Conun şlyapası”*, *a twenty minutes’ talk – “iyirmi dəqiqəlik söhbət”*, *a bad temper of yours – “sənin pis xarakterin”*;
6. Sözlüklü ifadələr, məsələn: *a table in the corner – “küncdəki stol”*;
7. Təyin budaq cümlələri, məsələn: *The place where they had to meet was very pleasant.* – “Onların görüşməli olduqları yer çox gözəl idi”.

1. İsim təyin funksiyasında çıxış edərkən üç cür yazıla bilər, məsələn: *a head master, a head- master, a headmaster*. Nümunədən görüldüyü kimi, təyin funksiyasında çıxış edən isim təyin etdiyi digər isimdən ayrı, ona bitişik və defislə yazıla bilər. Lakin necə yazılmasından asılı olmayaraq, hər iki isim eyni vurğu ilə tələffüz edilir. İsimlər çox vaxt əlavə kimi (apposition) həm təyin edilən ismin qarşısında (close apposition) həm də ondan sonra (loose apposition) işlənilir [1, s.396]. Təyinin bu növünün xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, təyin edilən sözün əlamətini və keyfiyyətini bildirmir. Əlavələr, adətən, təyin edilən söz haqqında əlavə məlumat verirlər. Məsələn: *Smith, the baker // at Smith’s // at the baker’s – “Smit, çörəkçi // Smitdə // çörəkçidə*.

Təyin edilən ismin qarşısında atributiv funksiyada çıxış edən isimlərin semantik diapazonu genişdir. Onlar yer (*a floor lamp – torşer, a border incident – sərhəddəki hadisə*), təyinat (*a letter box – məktub qutusu, a witness box – şahid kürsüsü*), məqsəd (*a research fund – tədqiqat fondu, a life boat – xilasedici qayıq*), habelə material (*a steel rod – polad çubuq, a bronze handle – bürünc dəstək, a copper coin – mis pul, a stone bench – daş çkamyə*) bildirə bilirlər. Bəzi hallarda isə onların semantik mənasını anlamaq üçün situasiyanı nəzərdən keçirmək lazım olur. Məsələn, *a heart man* həm ürəyi müalicə edən həkim, həm də ürəyindən əməliyyat keçirmiş adamı bildirə bilər. *Car bargain* müxtəlif kontekstlərdə maşının satışı ilə bağlı sövdələşməni bildirdiyi kimi, maşında olan sövdələşmə kimi, *train robbery* isə qatarın qarətə və qatarda baş verən qarət kimi anlaşıla bilər. Beləliklə, isim təyin funksiyasında çıxış edərkən təyin edilən və təyin edilən, başqa sözlə söz birləşməsinin komponentləri arasında asılı və müstəqil elementləri düzgün fərqləndirmək lazımdır.

Sifət predikativ və atributiv funksiyada işləyə bilər. Təyin funksiyasında işləyərkən sifət, adətən, təyin etdiyi ismin və yaxud əvəzliyin qarşısında işləyir. Məsələn: *a large box, red hair, tall boys, green ones*. Predikativ funksiyasında çıxış edərkən sifət bağlayıcı feildən sonra işləyərkən mübtədanı xarakterizə edir. İsmə qarşısında iki və daha artıq sifət təyin funksiyasında çıxış edərkən, məna həmin ismə daha yaxın olan sifət həmin ismin qarşısında işləyir. Məsələn: *It was a cold autumn day.* “Bir soyuq payız günü idi”. *He is a clever young man.* “O, ağıllı, gənc oğlandır”. Sonu *“-able, -ible”* şəkilçiləri ilə bitən sifətlər təyin etdikləri ismin həm qarşısında, həm də ondan sonra işləyə bilər. Məsələn: *These are the only available figures (=the onle figures available)* “Bunlar əlimizdə olan yeganə

məlumatlardır". "Enough" sifəti təyin etdiyi isimdən əvvəl və ondan sonra işləyə bilər, məsələn: *We have enough time (or time enough) to go there.* "Bizim ora getmək üçün kifayət qədər vaxtımız vardır". Sifət "some, any, no, every" əvəzliliklərinin törəmələrini təyin etdiyi halda, onlardan sonra işləyir, məsələn: *Tell me something interesting.* "Mənə maraqlı bir şey danış". Təyin edilən sözün qarşısındakı söz birləşməsi ilə həmcins təyinləri fərqləndirmək çox vacibdir, çünki bu iki sintaktik vahid qrafik cəhətdən bir-birlərinə çox bənzəyir və tərcümə zamanı problem yarada bilər. Söz birləşmələri arasında semantik-sintaktik asılılıq vardır. Onlar təyin etdikləri ismin qarşısında bir sintaktik vahid kimi

çıxış edirlər, məsələn: a **true life** } film "əsl bir həyat filmi"; **fresh water** } fish "təzə su balığı"; a **good will** } mission

"xoş məramlı missiya"; a **shorter hours** } strike "qısa müddətli tətillər"; a **delayed action** } mechanism "təxirə salınmış hərəkət mexanizmi". Həmcins təyinlər isə bir-birindən asılı deyillər, onların hər biri təyin etdikləri sözlə bilavasitə semantik və sintaktik yolla bağlıdır. Məsələn: *a retired company director* "Təqaüdə çıxmış kompaniya direktoru", *a tall brick tower* "hündür kərpic qala" və s. Bəzən söz birləşməsi + həmcins təyin eyni bir sözü təyin edirlər, məsələn: *heat-resistant glass lamp shades* "istilik davamlı | şüşə lampa çalarları", *nuclear-powered aircraft carriers* "nüvə enerjisi təyyarə daşıyıcıları". Bəzən sifətlə ifadə edilmiş həmcins təyinlər iki cür interpretasiya edilə bilər, məsələn: *"a light green coat"* həm açıq yaşıl rəngli palto, həm də yüngül yaşıl palto kimi anlaşıla bilər. *"Dark bearded man"* – "qara dərilə saqqallı kişi" və "qara saqqallı kişi" kimi interpretasiya edilə bilər. İngilis dilində məsdər, adətən, təyin etdiyi sözdən sonra işləyir, məsələn: *They have no intentions to order these goods.* "Onlar bu malları sifariş etmək niyyətində deyillər". Məsdər təyin funksiyasında işləyərkən onu asanlıqla təyin budaq cümləsi ilə əvəzləmək olur. Məsdər təyin funksiyasında, adətən mücərrəd sözlərdən, *the first, the second, the third* kimi sıra saylardan, *last* sifətindən sonra işləyir, məsələn: a) *He has no desire to be appointed to the post.* "Onun vəzifəyə təyin edilmək istəmir". b) *He is always the first to come // He is always the first that comes.* "O, həmişə birinci gələndir".

İndiki zaman feili sifətlərindən bir çoxu artıq sifətləşmişdir. Odur ki, onlar həm təyin, həm də predikativ funksiyasında işləyir, sifətin dərəcələrində işləyir, dərəcə zərfləri ilə təyin edilir. Məsələn: a) *Can't you find me a more interesting book?* "Mənə daha maraqlı kitab tapa bilməzsinizmi?" b) *This book is very interesting.* "Bu kitab çox maraqlıdır". c) *That is the most amusing story that I have ever read.* "Bu mənim indiyə qədər oxuduğum ən əyləncəli kitabdır". Lakin qeyd etmək lazımdır ki, qeyd edilən xüsusiyyətlər çox az sayda yalnız sifətləşmiş feili sifətlərə şamil edilir. İndiki zaman feili sifətlərin əksəriyyəti təyin funksiyasında işlənsələr də, onların dərəcələri yoxdur və *Participial Adjectives*, yəni feili sifət adlandırılırlar. Feili sifət təyin kimi işlədikdə həm əsas vurğulu, həm də zəif vurğulu olur. Əsas vurğu çox vaxt təyin edilən sözün üzərinə düşür. Təyin cerundla ifadə edildiyi təqdirdə isə, biz bunun əksinin şahidi oluruq, yəni cerundla ifadə edilmiş təyin əsas vurğulu, onun təyin etdiyi söz isə zəif vurğulu olur. Məsələn: *a dancing girl* – "rəqs edən qız", *the coming months* – "üzümüzə gələn aylar", *the following chapters* – "sonrakı fəsilələr";

Cerund təyin kimi işlədikdə çox vaxt defislə yazılır. Məsələn: *boiling point* – "qaynama nöqtəsi", *a dining-room* – "yemək otağı". Təyin funksiyasında işləyən feili sifət təyin etdiyi sözlə birlikdə əsas vurğu ilə tələffüz edilsə də, cerund əsas vurğu ilə, onun təyin etdiyi söz isə zəif vurğu ilə tələffüz edilir. Məsələn: *a dancing girl* söz birləşməsindəki həm feili sifət, həm də onun təyin etdiyi söz eyni dərəcədə qüvvətli vurğu ilə deyilir. Eyni fikri *a dancing hall* söz birləşməsinə aid etmək olmaz, çünki bu birləşmədəki *dancing* sözü cerunddur və o, qüvvətli vurğu ilə, *hall* sözü isə zəif vurğu ilə deyilir. İndiki zaman feili sifəti kimi, keçmiş zaman feili sifətlərin içərisində bəziləri artıq sifətləşmişlər. Bu o deməkdir ki, sifətlər kimi onlar da dərəcəyə görə dəyişir, cümlədə atributiv və predikativ funksiya icra edir və dərəcə zərfləri ilə müəyyənləşir. Məsələn: a) *He is the most distinguished scientist in the country.* "O, ölkədə ən görkəmli alimdir". b) *She had rather a pleased look on her face.* "Onun üzündə razılıq ifadəsi vardı". Bəzi keçmiş zaman feili sifətlərin qarşısında inkarlıq əlaməti olan "-un" prefiksi vardır, məsələn: *an unexpected guest* – "gözlənilməz qonaq"; *unarmed soldiers* – "silahsız əsgərlər"; Bəzi feillərin iki keçmiş zaman feili sifəti vardır. Bu tarixi səbəblərdən baş vermişdir. Məsələn: *ill-gotten gains* – "əyri yollarla (haram) qazanılmış sərvət"; *a got letter* – "alınmış məktub"[9, s. 3].

Müasir ingilis dilində bəzi zərflər isimlərin qarşısında təyin kimi işləyə bilər, məsələn: *the above statement* "yuxarıda söylənilən bəyənət", *the then government* "o zamankı hökumət", *the up train* "Londona gedən qatar", *the down train* "Londondan gələn qatar" və s.

Sözünülü ifadələr təyin funksiyasında çıxış edə bilər. Çox vaxt onlar təyin budaq cümləsi kimi interpretasiya edirlər. Məsələn: *a shop opposite the post office // a shop which is opposite the post office* "poçtla üzübüz olan mağaza".

Müasir ingilis dilində təyin və onun ifadə vasitələrini nəzərdən keçirdikdən sonra biz belə qənaətə gəldik ki, müasir ingilis dilində təyinin ifadə vasitələri öz semantik və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənsələr də, onların

hamısı təyin edilən sözdən semantik-sintaktik cəhətdən asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası, Bakı, Qismət, 2007, 587 səh.
2. Бархударов Я.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1973, 431 с.
3. Житниковская А.С. Семантические особенности обособленного определения в современном английском языке, Вестник РГТУ, серия «История. Филология. Культурология. Востоковедение», 2012.

4. Зильберман Л.И. Структурно-семантический анализ текста. М., 1982. С. 274.
5. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грам-матика современного английского языка, М.; Высшая Школа, 1981. 281 стр.
6. Качалова К.Н. Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка: в 2-х т. –К.: Методика, 1997.
7. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М., 1957. С. 456.
8. Stories for discussion: Irwin Shaw “Return to Kansas City” pp.6-12; Fitzgerald F.S. “Babylon Revisited” pp.16-34.
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskie-osobennosti-obosoblenno-go-opredeleniya-v-sovremennom-angliyskom-yazyke-1>

Means of expression of the attribute in modern English

Summary

This article is devoted to the study of such a common grammatical phenomenon, as the attribute in the English language and how to express it in different parts of speech.

It is known that an attribute is a secondary part of a sentence that defines a noun, modifying the sign of a person, object or phenomenon expressed by a noun. Any part of the sentence expressed by a noun can have one or more than one attributes.

In English, there are two kinds of attributes, differing in their place relative to the word being defined: pre-positive attributes, facing the modified noun, and post-positive attributes, standing after the modified noun.

In this article we tried to systematize and summarize all the features and differences of the expression of attribute in the English language. We have tried to give the most complete picture of the attribute as a member of a sentence, and also to highlight this question in sufficient detail, since this is of no small importance for the English language in grammatical terms.

Средства выражения определения в современном английском языке

Резюме

Данная статья посвящена изучению такого распространенного грамматического явления, как определение в английском языке и способам его выражения различными частями речи.

Известно, что определение - это второстепенный член предложения, который определяет существительное, выражая признак лица, предмета или явления, выраженного существительным. Любой член предложения, выраженный существительным, может иметь одно или несколько определений:

В английском языке есть два вида определений, различающихся по их месту относительно определяемого слова: препозитивные определения, стоящие перед определяемым существительным, и постпозитивные определения, стоящие после определяемого существительного.

В этой статье мы попытались систематизировать и обобщить все особенности и различия выражения определения в английском языке. Мы постарались дать наиболее полное представление об определении, как члена предложения, а также осветить этот вопрос достаточно подробно, так как это имеет немаловажное значение для английского языка в грамматическом плане.

Rəyçi: dos. Ş.Ə.Əliyeva